

Sicer maloštevilen, vendar izredno delaven kolektiv Slovenskega šolskega muzeja z direktorjem mag. Brankom Šuštarjem in glavnim urednikom Šolske kronike mag. Stanetom Okolišem na čelu si za svoje delo zasluži vse pohvale. Pohvale si zasluži tudi celotno uredništvo Šolske kronike, saj vsako leto znova pridobi, uredi in recenzira številne prispevke, ki jih izda v dveh številkah z okoli 200 stranmi. Raznoliko in pestro gradivo zelo elastično uvršča v določene rubrike, predvsem pa mu uspeva količinsko in kvalitetno vzdrževati zastavljeni visoki nivo publikacije.

Nadja Terčon

Janka Istenič: POETOVIO, Zahodna grobišča I. in II. Grobne celote iz Deželnega muzeja Joaneuma v Gradcu. Katalogi in monografije, 32. Ljubljana, 1999. I. del: 201 slik, 244 str.; II. del: Katalog, 177 tabel, 259 str.

Kar nekaj let je slovenska arheološka javnost z nestrpnostjo pričakovala izid pričujočega dela Janke Istenič, kustosinje Narodnega muzeja v Ljubljani in specialiste za rimskodobno keramiko. Delo je nastalo kot doktorska disertacija, ki jo je avtorica obranila leta 1993 na Oddelku za arheologijo Univerze v Ljubljani. Predelano in dopolnjeno je nazadnje izšlo v seriji Monografije in katalogi Narodnega muzeja v Ljubljani.

V uvodu avtorica kratko predstavi Poetovio, največje in najpomembnejše antično mesto na ozemlju današnje Slovenije. Prostor je bil poseljen od neolitske dobe dalje in od prazgodovinskih dob je tod tekla znamenita jantarna cesta. Lega ob reki Dravi je bila odločilnega pomena tudi za nastanek rimskodobne naselbine.

Poglejmo поблиže, kako je bilo s tem. S političnimi in vojaškimi dogodki, ki so spremljali aneksijo Noriškega kraljestva okoli leta 15 pr. Kr., so povezane tudi spremembe meja. Od tedaj dalje sodi prostor, ki ga je zavzemala kasnejša Poetoviona in so ga poseljevala keltska plemena Seretov, Serapilov in Iasov, v območje Ilirika, oziroma kasnejše Panonije. Kot je v številnih študijah pokazal J. Šašel, je bil v Tiberijevih vojnah in v času panonsko-dalmatskega upora, prostor med jadranskimi pristanišči, posebej med Senio, reko Kolpo, Savo in Dravo, izjemnega strateškega pomena (Šašel, Op. sel., 397–403, Abb. 1). Območje med vojaškimi tabori Burnum, Tilurium, Siscia, in Poetovio so sčasoma prepredli z manjšimi taborišči in mrežo vojaških cest. Zanj se je izoblikoval izraz dravski limes (Šašel, Op. sel., 483–488, Karte 1–3).

Od avgustejske dobe dalje je v Poetoviju tabor VIII legije Avguste. Leta 45 ali leto kasneje jo je nadomestila XIII Gemina iz Vindonisse. Tu je bilo tudi matično pristanišče za rečno floto, *classis Flavia Pannonica*.

Zgodovinski dogodki, ki jim Tacit namenja nemalo pozornosti, sestanek čet, nagla odločitev *Antoniusa Primusa* za pohod v Italijo in kasnejši dogodki, ki so Vespazijanu omogočili prevzem oblasti in vlado flavijske dinastije, je Poetovijoni dal v zgodovini mesto, ki ji je pripadalo po strateški, gospodarski in političnoupравни vlogi (Šašel Kos, 209. Šašel, Op. sel. 690–706). Ko so bile z odhodom vojske na donavski limes za časa Trajana mestu podeljene kolonialne pravice, se je začel razcvet, ki je dosegel gospodarski vrh tik pred markomanskimi vojnami. Ni bil slučaj, da je prav v teh kriznih časih iz mestne poetovijske aristokracije zaradi vojaških zaslug vzniknil prvi panonski senator *Valerius Maksimianus* (Šašel Kos, 1993).

Lahko bi rekli, da je to že čas drugega obdobja, ko mesto postane sedež ilirskih carin, *publicum portorii Illyrici*, za širni prostor Balkana in Panonije, vse do Črnega morja. Gotovo je prav mogočno poetovijsko uradništvo pošne in mitninske postaje, sedeža provincialne finančno davčne uprave, mestne zemljiške knjige in sodne službe, dajalo mestu poseben značaj. Med prebivalci so bili mnogi vzhodnega porekla, kar dokazujejo tudi številni epigrafski spomeniki.

Orientalo prebivalstvo je poleg številnih ostalih vzhodnih kultov, med katerimi izstopa mitraizem, prineslo tudi zgodnje krščanstvo. Poetovio je postal škofijski sedež najverjetneje že v 3. stol. Raziskave o delu svetega Viktorina, prvega in edinega znanega antičnega pisca z današnjega slovenskega prostora, kažejo, da je bilo mesto tudi močno kulturno središče z bogato knjižnico (Bratož, 2001), kar govori o veliki gospodarski moči in bogati kulturni tradiciji provincialnega mesta z jezikovno zelo pisanim prebivalstvom. Mesto je v 4. in začetku 5. stol. doživelo svoj zadnji razcvet. Ugasnilo je kmalu po sredi 5. stoletja, najverjetneje so bili usodni hunski vpadi (Ciglencečki, 1999).

Upravna in gospodarska moč sta dali urbanistični ureditvi mesta svojstven pečat.

Obstoj vojaškega tabora na desnem bregu Drave je bil že zgodaj prepoznan z odkritjem številnih nagrobnikov veteranov VIII legije, vodovodu in opekah z žigi, ni pa bila določena tudi njegova natančna lega. Prostor tabora je bil očitno uničen s poplavamami reke Drave, ki je že v antiki nekajkrat močno spremenila svoj tok. Izjemno bogate so najdbe s prostora za *canabae* na Spodnji Hajdini. Odkrit je bil tempeljski distrikt z napisi božanskim nutricam, Vulkanu, Veneri, Izidi in drugim božanstvom.

Po odhodu 13. legije na Donavo, takoj po letu 100, je civilno mesto s forumom in pripadajočimi stavbnimi kompleksi, razkošnimi javnimi in privatnimi stavbami zraslo pod grajskim gričem, na desnem bregu Drave. V času cesarja Hadrijana so leseni most nadomestili s kamnitim (Gaspari, 2001). Mestno jedro pa so obdali venci razkošnih privatnih stavb. Na predelu Rabeljčje vasi, Vičave in Panorame so bile odkrite cele obrtniške vasi (Tušek, 2001, sl. 2). Na desnem bregu, na prostoru nekdanjih *canabae* in njihovi bližini, so zrasli obsežni kompleksi ilirskih carin: uradi, skladišča ter obrtni in trgovski center *Vicus Fortunae*. (Tušek, 2001, sl. 2). Na celotnem območju mesta so zrasli številni templji, med njimi so gotovo najbolj znameniti mitreji. Mitrov kult je pač

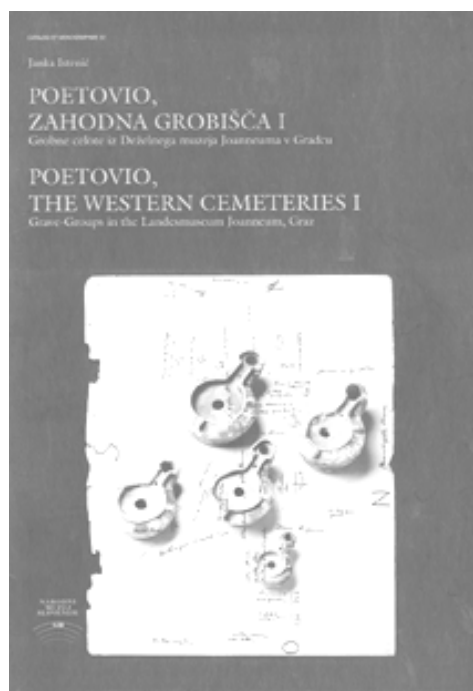
neločljivo povezan s finančnim in carinskim uradništvom. V Poetoviju je bilo odkritih kar pet mitrejev, najstarejši sega še v 2. stol. (Belak, 1993 in številni prispevki v zborniku Mitrazizem in njegova doba. *Archaeologia Poetovionensis*, 2).

Ne smemo pozabiti tudi na bogate naravne vire, ki jih mestu nudi Pohorsko pogorje. Poetovio je bil glavno cestno vozlišče in pristanišče za številna zaledna nahajališča, od koder so dovažali les, kamen in druga rudna bogastva (Djurič, 2001). Mesto je bilo zbirni center za metalurške izdelke, ki je imelo brezštevilne obrtniške delavnice in je ležalo v mreži najpomembnejših državnih cest med Akvilejo, Emono in Savarijo, z odcepi za Sirmij in Siscio, ter ob plovni reki s pristaniščem. Po nekaterih ocenah je štelo skoraj štiri-deset tisoč prebivalcev (Šašel, Aquileia, Ravenna e Poetovio, Op. sel. 634–644).

Danes so znana številna poetovijska grobišča. Eno od najpomembnejših je bila zahodna nekropola, ki se je raztezala vzdolž ceste proti Emoni. Tu so pokopavali v prvi vrsti prebivalstvo najstarejše naselbine, ki je bila trdno povezana z legijskim taborom in pripadajočimi kanabami. Grobišče je že dolgo poznano po številnih odkritih nagrobnikih. Odkopano je bilo v večjih izkopavalnih posegih konec 19. in na začetku 20. stol., grobovi pa so bili večkrat pomanjkljivo dokumentirani. Izkopavalna dokumentacija je bila, podobno kot grobno gradivo samo, nemalokrat pomešana ali celo izgubljena. Gradivo iz zahodnega grobišča je deloma shranjeno v ptujskem in mariborskem muzeju, kar precejšen fundus pa je skupaj z dokumentacijo v graškem Joaneumu. Akcije izrisa gradiva se je že pred mnogimi leti lotila Iva Curkova. Njeno delo je nadaljevala in s pričujočim delom uspešno zaključila J. Istenič.

Ključnega pomena je bila seveda dokumentacija, ki je gotovo predstavljala najtrši oreh pri obdelavi gradiva, rekonstrukciji grobnih celot in prostorski rekonstrukciji nekropole. Avtorici je z nemajhnim trudom delo dobro uspelo, za kar ji gre veliko priznanje.

Obravnava grobišča se začne s poglavjem o ciljih in metodah, v katerem avtorica utemeljuje specifični način obravnave grobnih pridatkov in pojasni svojo odlo-

čitev za poglobljen študij keramike, pri čemer sama pravilno ugotavlja, da je vzorec iz grobišča nepopoln, zaradi česar ga je bilo nujno potrebno razširiti tudi na naselbinsko gradivo. Nadalje pojasnjuje metodologijo dela, klasifikacije in razdelitev izdelkov na posamezne fabrikate.

Pri poglavju o topografiji in načinu pokopa se seznanimo s kratkim pregledom stare dokumentacije zahodnega grobišča, kjer avtorica ugotovi obstoj grobnih parcel in grobiščne arhitekture, opozori na objavljene epigrafske spomenike in obravnava načine pokopa.

Sledi poglavje o kovinskih pridatkih, za katere je avtorica uporabila klasične študije noriško-panonskega gradiva J. Garbscha, oziroma se je odločila za izhajanje iz samih grobnih celot, če so rekonstrukcije poetovijskih grobnih celot to dopuščale. Obravnave so večidel kratke, primerjave omejene na sosednja najdišča. Avtorica je podrobneje obravnavala nekatere najbolj pogoste grobne pridatke, med njimi ogledala, skrinjice, nekaj orožja in raznovrstne obeske.

Najdba steklenih predmetov v grobovih je zaradi skoraj doslednega recikliranja in zato sistematičnega zbiranja odpadnega stekla po naselbinah izjemno dragocena. Poglavje o steklenih predmetih je kratko, z nujnimi klasifikacijami in analizami analognega gradiva sosednjih grobišč. Skoraj gotovo je večina zgodnjega steklenega posodja prihajala iz bližnjih akvilejskih delavnic in zato bi bile analogije z sosednjimi najdišči severne Italije, gotovo pa tudi Dalmacije najbrž zelo izpovedne. Med izjemnimi kosi najdemo npr. čaše iz razbarvanega stekla z brušenim okrasom, oblika Isings 21 iz groba 289, in piksido iz groba 773.

Predmeti iz jantarja so imeli posebno vlogo v posmrtnem življenju. V antiki so verjeli, da ima jantar dušo in je tako mogel že sam po sebi varovati umrlega pred zlimi duhovi. Obdelan v različne apotropijske oblike pa je dobil še mnoge druge, sodobnemu človeku prikrite pomene. Poleg klasifikacij in časovnih umestitev je ob tem gradivu posebej vabljivo tudi razbiranje semiotične govorice oblik in materiala. Ogromni prstani z okrasom v obliki psa, predmeti v obliki datljevih plodov, granatnega jabolka, školjke in drugo, so spremljali umrlega v onostranstvo, ga varovali in po svoje izpovedovali vero v nepretrgani cikel rojevanja in umiranja. Delavnice jantarja so bile v Akvileji. Gotovo pa ne gre spregledati domneve o obstoju kakšne manjše delavnice v Poetoviju (Vomer Gojkovič, 1997). Jantarni pridatki v poetovijskih grobovih so izjemno številni, izdelki so kvalitetni in v primerjavi z emonskimi grobovi nas postavljajo pred vprašanja, ki jih ne moremo spregledati. Ali bo truje skromni zastopanosti jantarnega nakita v emonskih grobovih navada, po kateri so nakit sežigali s truplom, medtem ko so ga v Poetovijoni dajali umrlim v grobove skupaj z ostalimi pridatki? Ali bi primerjave med emonskimi, akvilejskimi in npr. savarijskimi grobovi pokazale socialne in kulturne razlike?

Osmo poglavje odpre srž pričujočega dela, saj predstavlja klasifikacijo, datacijo in izvor keramičnih predmetov. Avtorica utemeljuje svojo klasifikacijo s klasičnimi

deli Schörgendorferja, Bóniseve, Gose-ja in Plesničarjeve. Obravnave slonijo na klasifikaciji oblik in ornamenta, ločeno od tega na fabrikatih. Oblikovno je avtorica izhajala iz Ortonove klasifikacije in jo podprla s histogrami, ki pa lepo kažejo na to, kako nevhvaležno je presajati terminologijo iz enega v drug jezik.

Avtorica se je odločila za izoblikovanje fabrikatnih skupin na podlagi makroskopskega opazovanja površine izdelka in preloma. Pri tem je upoštevala vrste vključkov, barvo in stopnjo trdote. Sama priznava, da so ji v celoti ohranjene posode povzročale pri tem veliko težav, saj ni bilo moč opazovati vseh strukturnih značilnosti. Posodje, ki se pojavlja le v enem primerku, je označila kot *varia* in zaključila, da gre najverjetneje za uvožene kose.

Sledi obravnava sigilatnega posodja, ki pokaže, da na grobišču prevladujejo italški in še posebej poznopadanski izdelki. Pri obdelavi posnetkov sigilatnega posodja je bila s pomočjo analize oblik, žigov in fabrikatov prepoznana lokalna proizvodnja. Med posodjem, ki ga avtorica označuje kot posnetke tere sigilate (PTS), pa se seveda pojavljajo tudi lokalne oblike, podoblike in variante, ki deloma še spominjajo na sigilatne. Mnogokrat pa so se lokalni lončarji odločali za povsem svojstvene izpeljave raznih variant namiznega posodja. Ponekod se pojavlja tudi pramenast (bolj znan kot marmoriziran premaz, npr. sl. 88, str. 101). Poetovijski lončarji začnejo proizvajati posnetke sigilatnega posodja v tiberijski ali najkasneje v klavdijski dobi. Posodje je največkrat žgano oksidacijsko in v glavnem posnema oblike italške sigilate. Le v enem primeru srečamo posnetek oblike Drag 37, obliko, ki prevladuje v kasnejših galskih delavnicah. V primeru kvadratnega žiga L.VIB avtorica predpostavlja zgodnejšo proizvodnjo, vendar najbrž ne veliko pred začetkom tiberijske dobe. Zelo pomembna je ugotovitev, da prevladujejo fabrikati označeni kot F8 in F7: prvi je značilen za zgodnejšo proizvodnjo.

Sledi obravnava tankih sten. Avtorica opiše na kratko faktorni tip, našteje nekaj nujnih analogij z navedbo avtorja določene publikacije. Oblike so poimenovane domala v vseh primerih po najdišču Štalenski vrh in le mestoma se avtorica poslužuje klasifikacije po Marabini Moevs ali po Atlante. Končna ugotovitev je, da sta kar dve tretjini analiziranega posodja keramike tankih sten import, večinoma iz italških delavnic.

Posodje tankih sten pa so izdelovale tudi številne lokalne delavnice. Med oblikami prevladujejo običajne oblike izdelkov italških delavnic. Medtem ko je med uvoženo keramiko največ redukcijsko žganih izdelkov, so petoviijske lokalne delavnice izdelovale pretežno oksidacijsko posodje tankih sten. Avtorica sklepa, da je vzrok temu posnemanje redkejših in zato dragocenejših izdelkov, kar pa je zelo malo verjetna razlaga. Kot kažejo novejša študija rimskodobne ekonomije, je treba iskati vzroke za uvažanje posameznih zvrsti keramike iz čisto določenih centrov v vezani trgovini, običajno v trgovanju z agrarnimi proizvodi in oskrbo s prehrabnimi izdelki. Vzore oblik in barve posodja pa moramo iskati pri priljubljenih kovinskih

izdelkih. Za določena območja je moč dokazati večjo priljubljenost srebrnega posodja, čemurgre posledično pripisati množično produkcijo redukcijsko žganega posodja.

Razdelek navadne (namizne) keramike obsega čaše, krožnike (na nekaterih se pojavljajo žigi in *planta pedis*), vrči, med njimi enoročajni in dvoročajni primerki, vrči z izlivkom, sledijo oblike loncev, k njim pa brez pravega vzroka prišteti tudi recijske čaše in doliji. Zaradi načelne opredelitve na podlagi posamezne oblike, so recijske čaše in njihovi posnetki uvrščeni v rubriko lonci, kar se po velikosti, namembnosti in navsezadnje tudi obliki ne bi smelo zgoditi! Oblika okrasa, klasificirana po Drexelu, recijske čaše časovno opredeljuje natančneje. V Sloveniji so recijske čaše pogoste le na noriških in panonskih najdiščih, zato sklepamo, da so bile petovijske delavnice eden njihovih glavnih produkcijskih centrov.

Sledijo oblike loncev, ki obsegajo sivo kuhinjsko posodje industrijske izdelave in izdelke na počasnem kolesu hišne proizvodnje (slika 130, na njej najdemo kuhinjsko posodje, izdelano na počasnem in hitrem kolesu). Za skupino LG avtorica ugotavlja značilnost fabrikata F2 in F4 ter domneva celo isto delavnico. S tehnološkega vidika gre očitno za posodje industrijske izdelave in keramiko hišne produkcije, izdelane na počasnem kolesu. Gline se med sabo ne razlikujejo bistveno, saj gre v obeh primerih za lokalne izdelke, razlike pa so po tehnološki plati nesprevedljive in izpričujejo zelo različne stopnje manufakturne proizvodnje. Oblike so dokaj sorodne, saj jih narekuje namembnost tovrstne keramike. Nedvomno pa se tudi ohranja tradicija pripravljanja določene vrste jedi še iz predrimskih časov. To je očitno tudi ob številnih odkritih latenodobnih lončarskih pečeh ptujskega območja.

Uvrstitev glazirane keramike med kategorijo loncev, ki so v večini grobo kuhinjsko posodje, industrijske in domače proizvodnje, ni posrečeno. Med glaziranim posodjem najdemo tudi najfinejše importirane izdelke, ki sodijo po vseh uveljavljenih klasifikacijah med fino namizno keramiko, včasih uvrščeno tudi med tanke stene.

Na tem mestu postane razvidna najšibkejša točka uporabljene klasifikacije, ki se je izkazala uporabna za identifikacijo lokalnih faktur na manjšem vzorcu, a premalo dodelana za zanesljivo delo z mnogovrstnim keramičnim gradivom.

Sledijo ostale zvrsti keramičnega posodja, med njimi amfore. V grobovih se pojavljajo oblike amfor za olje Dressel 6B, ki so jih izdelovali v severni Italiji in Istri. Figlina iz Fažane (in zadnji čas tudi Lorona pri Poreču, in ne Lovrana!) je objavljena v celi vrsti preglednih člankov, vendar so za panonski prostor gotovo najpomembnejše študije Bezeczkega (Bezeczky, 1987; Bezeczky, Pavletić), v katerih je moč najti analogije tudi za petovijske žige. Za študijo, ki temelji na ekonomskih povezavah, so to nedvomno nepogrešljivi podatki.

Vinsko posodje Dressel 2–4 je bilo zelo razširjeno. Za pomanjšano obliko tovrstne amfore iz groba 129 avtorica pravilno ugotavlja, da verjetno ni bila izdelana v lokalnih delavnicah. Egejskih importov poznamo nekaj tudi iz ptujske muzejske zbirke, med njimi je tudi redka amfora Dressel 5. Vsekakor je treba omeniti, da žigi

Lajkanija Basa nikoli niso bili odkriti na amforah Dressel 2–4. Do pomote je prišlo pri žigu Calvije Crispinile, kar je Bezeczky v svojih delih jasno razrešil.

Gotovo med najdragocenejši del zadane naloge sodi prispevek o oljenkah. Avtorica je v poglobljeni obravnavi sledila klasifikaciji Loeschckeja in Buchija, upoštevala je kvaliteto izdelave in vrste fabrikatov. Na podlagi le-teh je prepoznala lokalne izdelke in jih natančno obravnavala.

Med lokalne izdelke sodijo oljenke z značilnostimi fabrikatov F7 in F8, ki sta tudi kemično in mineraloško pokazala enake značilnosti.

Poetovijski lončarji so začeli izdelovati oljenke tipa Loeschcke 9 v zgodnjeflavijskem času, med žigi lokalnih izdelkov pa srečamo prevzete italske žige Communis, Draco, Fronto, Strobili in najpogostejše Fortis. Dobra kvalitete izdelkov najverjetneje kaže na delovanje podružnic italskih centrov.

Pri obravnavi oljenk tipa Loeschcke 10 je avtorica upoštevala Buchijevo razdelitev. Med 19 pečati je kar 12 imen severnoitalskih lončarjev, najpogostejše je zastopano ime Fortis, sledita mu Dessi in Octavi. Med izdelki slabše kvalitete, torej Buchi 10b, prav tako prevladujejo severnoitalski mojstri, med njimi spet Fortis, Optati in Vibiani.

Med petovijskimi izdelki najprej prepoznamo izdelke lokalnih mojstrov Ursuli in Iustinianus, večina teh izdelkov je imela premaz. K lokalnim izdelkom sodijo še primerki oljenk s pečati Cerialis, CPSF, Litogene, Vibulei, Cresce, Aprio, Decimi, Dessi, Exorati, Festi, Lucius, Optati, Pulli, Prude in Verus. Večina pečatov je prevzeta po italskih vzorih. Pomembno dokazno gradivo so v Poetoviju odkriti kalupi s pečatom Cresce.

Da je bila lončarska dejavnost v Poetoviju živahna, vemo že dolgo. Mojstra Iustinianus in Ursuli sta izdelovala (in označevala z žigi) tudi druge izdelke, npr. melnice. Iustinianovi izdelki so znani iz Norika, Panonije, Mezije in celo Dacije. Analize fabrikatov dokazujejo njihovo poetovijsko provenienco. Začetke delovanja Iustinianove delavnice lahko postavimo najkasneje na prag 3. stol., segajo pa vsaj še v prva desetletja 4. stol. Delavnice Ursuli so delovale verjetno že v 2., gotovo pa 3. stol. Za izdelke tega mojstra je značilna visoka kvaliteta.

Poetovijske izdelke srečamo tudi med volutnimi oljenkami, izdelovali so jih že v drugi polovici 1. stol., kot potrjuje najdba v grobu 493.

Deveto poglavje je posvečeno značilnostim poetovijskih keramičnih izdelkov. Na grobišču je približno četrtina keramičnih izdelkov importiranih. Veliko večino predstavljajo oljenke pečatnega in volutnega tipa, za katere je ugotovljen italski izvor. Sledijo izdelki panonskega (?) izvora. Sledi italsko sigilatno in fino namizno posodje ter amfore, kar predstavlja okoli 8 % gradiva. Ostali keramični izdelki kažejo značilnosti poetovijskih fabrikatov. Oksidacijski fabrikat F7 predstavlja skoraj 70% vseh izdelkov, preostanek pripada skupini F8. V prvo skupino sodijo posnetki sigilat, fino namizno posodje, lonci, kadilnice in del oljenk. Ostali fabrikati so zastopani v manjši

meri in avtorica za nekatere domneva poetovijsko provenienco tudi na podlagi kelt-ske tradicije.

Velik del izdelkov F7 je posnemal italske vzore v oblikovnem in ornamentalnem zakladu, nemalokrat tudi s pečatenjem v obliki *planta pedis*, med njimi je najpogostejši L GAV P. Njegove pečate najdemo tudi na izdelkih F8, krožnikih s strmimi stenami. Čas delovanja figline lahko z grobnimi najdbami datiramo v drugo polovico 1. in prvo polovico 2. stol. Najbrž je izdeloval tudi opeke (CIL V, 4677). Pečati MOD, MODF in C. MODF in *planta pedis*, iz flavijskega časa, so morda pripadali isti delavnici. Pečat L CAI SUR nima jasnega časovnega okvirja. Sledi pečat MARIVS, mojstra, ki je verjetno deloval na koncu 1. ali začetku 2. stol.

Zadnji pečat je HE.M.PAP, prav tako in *planta pedis*, iz groba 647, iz trajanske dobe.

Sledi kratka analiza količinskih razmerij med uvoženo in lokalno izdelano keramiko. Zanimiva je ugotovitev, da je italska sigiltata v razmerju do lokalnih sigilatnih posnetkov zastopana v razmerju 1 : 4.

Deseto poglavje je posvečeno kemičnim in mineraloškim analizam sodelavcev, ki dopolnjujejo in v dobršni meri potrjujejo arheološko študijo glede prepoznavanja lokalnih izdelkov. Lokalno izdelane oljenke se jasno ločijo od analiziranih importiranih izdelkov, med njimi tudi emonskih. Izdelki mojstrov Iustinianus, Ursulus, Oceanus in najverjetneje tudi Lucius so poetovijskega izvora.

V enajstem poglavju avtorica predstavlja razširjenost poetovijskih izdelkov. Karta razprostranjenosti kaže na prostor od Viruna do Karnunta, najdlje ob Donavi do Viminacija in verjetno kot izjema primerek v dačanskem Apullumu. Največja koncentracija izdelkov je izpričana v bližnjih, do 40 km oddaljenih najdiščih. Študija bo nedvomno vzpodbudila mnogo dopolnitev.

Delo se zaključuje z datacijo grobov, zaključnimi opažanji in obširno bibliografijo.

Metodološki pristop predstavljene študije je omogočil avtorici zanesljivo prepoznavanje fabrikatov lokalnih ptujskih delavnic in je bil zato v tem primeru nedvomno dober. Rezultate arheoloških raziskav so podprle naravoslovne analize fabrikatov obeh soavtorjev, s čimer je bilo oblikovano temeljno izhodišče za nadaljnje raziskave, v katerih bo nekoč morda zares mogoče odgovoriti na temeljna vprašanja rimskodobne ekonomije Poetovija.

Problem rimskodobne keramične proizvodnje tiči namreč v količini in raznolikosti gradiva. Problem zase pa predstavlja različen nivo proizvodnje, ki sega od industrijsko organizirane, specializirane in normirane proizvodnje fine, transportne in kuhinjske keramike, do brezštevilnih napol industrijskih proizvodenj v lokalnih delavnicah, ki pogosto posnemajo te prve. Sledijo napol v prazgodovinski tradiciji zasidrane proizvodnje na počasnem kolesu ali celo prostoročno izdelano posodje mikrolokalnega izvora. Veliki, takorekoč industrijsko organizirani proizvodni centri

z najvišjo tehnologijo žganja, so vpeti v sofisticirane trgovske in prometne mreže. Niso bili vedno zakoni povpraševanja in ponudbe tisti, ki so odpirali tržišča: mnogokrat je bila proizvodnja del vezane trgovine, ki je v nekem segmentu podprta z državno subvencijo in oskrbo vojaških postojank. Regionalne in morda še bolj lokalne delavnice so proizvajale za potrebe trga. Ostanjejo še nepregledne množice občasnih lončarjev, ki so izdelovali lončenino na počasnem vretenu in izdelke žgali v preprostih kopah. Tovrstna keramika je služila predvsem za potrebe lastnega gospodinjstva ali kvečjemu za manjšo sosesko. Ponekod pa so tudi tovrstno keramiko izdelovali (ali pa le žgali?) v lončarskih pečeh večjih delavnic, kar je moč prepoznati po kvalitetnem žganju pri (regulirani) visoki temperaturi in enakomerni barvi posodja.

Če velja za velik del fine keramike, da je časovno zelo občutljiva, velja za mikrolokalno, hišno proizvodnjo, da je zasidrana v dolgih časovnih dobah, močno vezana na tradicijo in pogosto podvržena mnogim prežitkom. V nasprotju z nadregionalnimi tipi je razširjenost tovrstne keramike praviloma ozko omejena.

Metodologija dela mora razviti instrument, s katerim je moč zabeležiti vse naštetе razlike na ta način, da rezultati služijo zadanemu cilju raziskave. Metoda mora omogočati prepoznavanje tehnoloških in oblikovnih značilnosti ter namembnosti posamezne zvrsti posodja, da bi lahko na koncu celoten fundus veljavno statistično vrednotili. S sledenjem izvirnega področja importov in prepoznavanjem zakonitosti lokalnih proizvodnih središč se je mogoče vsaj približati zakonitostim tedanje ekonomije. Metodologija predstavljenega dela tega razlikovanja ne omogoča v celoti (razvidno iz obravnave loncev, kamor so med kuhinjsko grobo keramiko zašle vaze in je pomešano glazirano fino posodje). Napaka je nastala v samem konceptualnem delu, ker fabrikati ne zaobjemajo tudi tehnološkega vidika keramične proizvodnje in ker se ne podrejajo ustaljenim klasifikacijskim skupinam keramičnih izdelkov, ki jih narekuje njihova namembnost (npr. Tomber, Dore, 1998).

Pri raziskavi, ki se dotika bazičnih vprašanj poetovijske ekonomije, bi bilo morda treba že na začetku izhajati iz razlik med 'vojaškim' in civilnim obdobjem' mesta. Predpostavljati bi bilo mogoče, da je Poetovijo kot legijski tabor imel drugačen vzorec ekonomije kot ga kaže Poetovijo kot civilna mestna naselbina s carinskim sedežem in upravnim središčem, ki je predstavljal nevtralgično carinsko in prometno točko med Savo in Črnim morjem.

Z vojaškimi enotami so prihajali in odhajali tudi lončarji (in seveda mnogi drugi obrtniki), ki so prinesli nove vrste proizvodenj in seveda oblik ter jih razširili med civilno prebivalstvo (Mikl Curk, 1997). Nedvomno pa so carine mestu prinašale tudi druge gospodarske prednosti in ne le veliko in dobro ekonomsko stoječega prebivalstva. Mesto je očitno razvilo tudi marsikatero gospodarsko panogo, s katero je oskrbovalo manjše postojanke. Ena od teh dejavnosti je najbrž bila tudi keramična industrija. Razpečevanje izdelkov bi lahko bilo podobno primerom drugih centralnih oskrb. Glede na majhno tržno vrednost keramičnih izdelkov je moč sklepati na po-

vezavo z redno preskrbo s prehrabnimi, tekstilnimi in z drugimi izdelki. In v resnici viri še v pozni antiki omenjajo poetovijske dobre volnene suknje (Jones, 1964, 849). Ker si taki izdelki niso mogli pridobiti slovesa čez noč in ker so celo dobili posebno ime, lahko z vso pravico domnevamo, da je proizvodnja obstajala že tako dolgo, da je postala tradicionalna.

Če bi želeli slediti spremembam gospodarskih kazalcev 'skozi' keramiko, bi bilo gotovo treba primerjalno analizirati importe med posameznimi časovnimi in topografskimi (desni in levi breg naselbine) enotami. Grobišče samo, kljub velikemu številu grobov, ne more dati dovolj velike baze za tako široko analizo. Glede na to, da je avtorica študijo keramičnega gradiva deloma razširila tudi na naselbinske najdbe, bi se pričakovalo, da bo zgodovinsko politične značilnosti prostora vsaj do določene mere vštela že v začetno tezo.

Delo je izšlo v dveh ločenih, samostojnih knjigah, za kar bi veljal neznaten očitek uredniku, ki ni opazil neuravnovešenosti razdelitve teme na dve ločeni knjižni enoti. Delitev posledično otežuje citiranje slikovnega gradiva in bralca sili k iskanju med fotografijami, tabelami ter navajanjem v tekstu in katalogu. Morda bi bila bolj smiselna delitev knjige na katalog, obravnavo grobov in grobišča, ter nazadnje na samostojno študijo keramike z dodatkom kemičnih analiz. To bi bilo v prid tako uporabnikom kataloga kot tudi specialistom keramičarjem, verjetno pa bi znatno olajšalo delo tudi avtorici sami. Domnevam namreč, da je prav gigantska razsežnost naloge vzrok, da 'grobiščnemu' delu manjka pregledni zaključek. Zaključna obravnava tega izjemno bogatega grobišča, ki bi morala biti naslonjena vsaj na kratko analizo poznanega grobiščnega epigrafskega gradiva. Najbrž ne bi bilo odveč že na začetku vzpostaviti močnejše korelacije med epigrafskim, topografskim in grobnim gradivom. Vse to pa ne jemlje delu njegove velike vrednosti.

Kakorkoli, avtorica je v delo skupaj s sodelavci vložila veliko truda in delo nedvomno pomeni temelj za nadaljnje raziskovanje na ptujskem, a tudi v širšem slovenskem prostoru. Študija je skupaj z opravljenimi analizami prva te vrste v Sloveniji. Najboljši rezultat raziskav je seveda zanesljivo prepoznanje poetovijskih izdelkov, velik uspeh pa je objava grobišča s celotno dokumentacijo.

Delo je velik dosežek in na nek način bi ga lahko primerjali z izidom kataloga Severna emonska nekropola leta 1972. Takrat je emonski katalog pomenil zgled za evropske kolege in tudi pričujoča knjiga se lahko ob dobrih rezultatih raziskave pohvali s svojo izjemno likovno in razkošno grafično opremo. Tudi prevod je naravnost zgleden, v celoti ga je lektorirala angleška specialistka za keramiko V. Swan.

(Prevodi in lektoriranje Ph. Mason, Barbara Smith Demo, Vivian Swan, fotografije Tomaž Lauko.)

Verena Perko